

SMÄRRE MEDDELANDEN.

Fisken med risarmar vid Västergötlands kust.

Följande anteckningar om i havet använda fisken med risarmar äro huvudsakligen gjorda 1920 och avse framför allt trakten kring Brottkärrs anhalt på Göteborg—Särö-banan. Dylika fisken vid vår västra kust synas hittills vara okända i litteraturen. Ej osannolikt härstamma de från skogslandets sjöar, men det närmare sambandet är ej utrett.

Knappt 200 m. norr om nyssnämnda anhalt, belägen i Askims socken, låg nämnda är en hemmansägaren Werner Carlsson i Brottkärr tillhörig ryssjegård (*röskegård*). Fiskets allmänna plan framgår av fig. 1. *Landgården*, stående på »gräsbotten», är vinkelrät mot land och börjar omkring 50 m. från stranden; sidoarmarna, *djupgårdarna*, stå något oregelbundet. Dessa tre armar bestå av smärre björkar, som i regel huggas under vintern. Resp. *röskeris* eller *röskerisslor* utsätts i regel sedan isen gått, m. a. o. i slutet av mars eller i april, någon gång senare (jfr nedan). Man »hägnar röskegården» eller »hägnar ut»; arbetet härmed tar omkring 1.5 dag. Björkarna, vilkas nedre ända tillspetsas nedskjutas i dyn i enkel rad med ett inbördes avstånd av 0.3—0.6 m. Ehuru väl resp. gårdar eller armar byggas helt annorlunda än risarmar i insjöar, bli de snart genom kringdrivande tång, etc. ganska täta och leda fisken väl. Kommer ej stark isvinter eller särskilt svåra stormar, stå dessa armar i regel i två år.

Vid vardera djupgårdens mot landgården vettande ända nedsättes i bottnen en *armstake*. Den 1920 använda ryssjans båda armar voro omkring 5.5 m. långa. Vardera armen slutar med en *armkäpp*,¹ som nederst belastas med en sten och vidare upptill och nedtill bär en vågrät vidfästad träring, *läsa*, med omkring 15 cm:s tvärmått. Dessa läsor föras vid ryssjans utsättande över motsvarande armstakar. Ryssjan, som har 2 ingångar (vardera ett *sau*) med var sin *sauring*, sträckes med tillhjälp av en i strutbandet fästad *snutterstake*, som nedköres invid en i bottnen väl fästad stake, kallad »hållve»; jfr fig. 1, där hållven utmärkes av punkten vid siffran 2. Vid hållven, som här står något snett i förhållande till landgården på grund av att den värsta sjön kommer något snett utifrån, håller man båten under vittjandet. Är bottnen hård, fästes snutterstaken medelst ett snöre till hållven drygt 1 m. över vattenytan.

Fisket pågår från islossningen och ger huvudsakligen skäddor och torsk, men även horngädda, laxöring (hoppas gärna över armar av garn) och makrill (sällan), samt någon hummer. Man vittjar (*vickar*) i regel på morgonen.

¹ På ett i jan. 1930 uppmätt ex. 1,85 m. lång mot armens djup av 1,65 m.; resp. läsor fästade på 30, resp. 18 cm. från armkäppens övre, resp. nedre ända. Tillhörande ryssjas största (runda) gjord mätte i bredd 1,4 och i höjd 1,6.

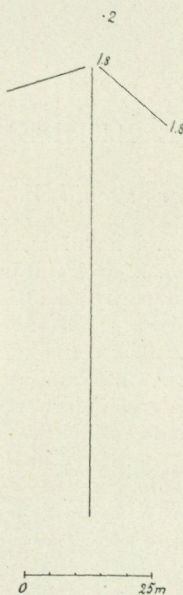

Fig. 1 Schematisk plan av ryssjegård strax norr om Brottkärrs anhalt. Siffrorna ange djup i m. enligt mätningar den 11/6 1920.

Ovan beskrivna ryssjegård användes från 1909 till och med 1922. I samma bukt har en annan man i Brottkärr använt 2 liknande ryssjegårdar, sist 1922.

Innanför nordöstra delen av den motliggande Lilla Amundön har Werner Carlsson en ryssjegård av samma slag, vilket fiske brukat utsättas sedan 90—95 år tillbaka. Tack vare vänligt tillmötesgående av fotograf A. Karnell i Göteborg blev detta fiske fotograferat i okt. 1929, se fig. 2—3. På fig. 2 ses fisket snett från sidan med landgården gående över $\frac{3}{4}$ av bilden, och av djupgårdarna är den ena synlig längst till vänster, den andra bakom landgårdens bortre del. Fisket, som detta år utsattes först vid mitten av augusti, är risat med fullt gröna björkar; en del av dessa nå ej över vattenytan, därav luckorna. Landgården är 180, den vänstra djupgården 30 och den högra 35 m. i ungefärlig längd. Vid landgårdens innerända är djupet 0.3—0.5 m. och vid hållven dryga 3 m.

Något norr om denna ryssjegård har tidigare (till omkring 1922) en liknande ryssjegård, ägd av en tredje man i Brottkärr, använts. Slutligen använder Werner Carlsson emellanåt, senast 1928, en ryssjegård på insidan av L:a Amundöns norra udde. På grund av djupt vatten (intill dryga 5 m.) och hård sandbotten är »rishagne» här omöjligt, varför landgården och den enda, söder om landgården befintliga djupgården hägnas med garn, d. v. s. nätarmar. Detta 1-armade fiske avser endast fångst av utgående fisk.

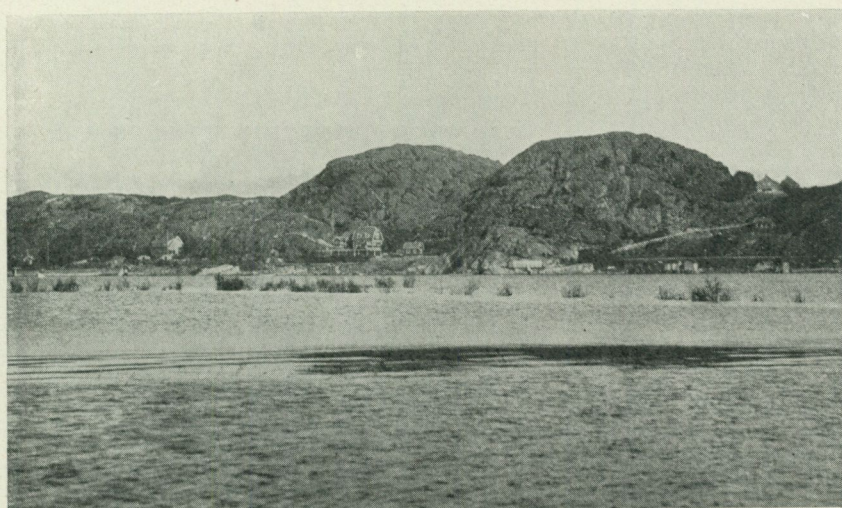

Fig. 2. Werner Carlssons ryssjegård innanför Lilla Amundöns nordöstra del. I bakgrunden ses Klöveberg och längst till höger något av Bökeberg. Foto A. Karnell ¹¹/₁₀ 1929.

Fig. 3. Samma fiske som i fig. 2 sett inifrån stranden längs landgården. De bägge armstakarna och snutterstaken jämte »hällven» synas (något förstärkta). På andra sidan reser sig mitt för fisket holmen Hönskullen. Foto A. Karnell ¹¹/₁₀ 1929.

Utanför Skinntebo strax söder ut användes 1919—1923 en ryssjegård med landgård av ris men sidoarmar av garn. Vid Näs i Frölunda socken (beläget omkring 3 km. från Brottkärr) ha tidigare (senast något år före 1920) funnits två ryssjegårdar. Båda ägde blott *en* djupgård och denna vette inåt Askimfjorden; fiskena avsåge blott fångst av utgående fisk. Land- och djupgårdar bestodo av ris.

Enligt hemmansägare Carlsson ha ryssjegårdar förr varit långt talrikare på denna kust, varest de förekommit där och var åtminstone ner till gränsen av Halland, ja även sannolikt i detta landskaps nordligaste del. Längre söder ut är emellertid den halländska kusten alltför öppen för att dylika fisken skulle kunna användas.

Ivar Arwidsson.

Kolning av bränntorv under 1700-talet i Närke.

I sin *Geographie* (uppl. 8, Bd. 2. Stockholm 1828, sid. 373) har E. Tuneld meddelat följande uppgift om Frövi bruk i Närke: »Frövi Bruk i Näsby S., 3 mil från Örebro har 1,380 Skepp. Stångjernssmide, med 2 Stångjernshamrar och 4 hårdar samt särskilt Knipp¹ och manufaktur-smide, som *drifves med torf*.» Eldning med torv under vissa av smidesugnarna, här säkerligen betingad av god tillgång på materialet, synes ha varit särskilt betecknande för Frövi bruk, efter som Tuneld anser det vara värt särskilt omnämnande. Tunelds uppgift bestyrkes ytterligare av en ännu bevarad, c:a 50 år tidigare nedskriven kort relation om tillvägagångssättet vid upptagandet av torven och behandlingen av densamma före dess användning. Relationen, som förvaras i K. Bibliotekets handskriftssamling i en folioportfölj med lösa handlingar av skilda slag, topografiskt ordnade (M. 37:3: Smärre skrifter och handlingar rörande Sveriges topografi) är av så stort kulturhistoriskt intresse, att den torde vara väl värd att återges i denna tidskrift. Dess titel är: »*Om Brenntorfs nyttjande wid Frövi Manufactur Wärk*.» Relationen är ej daterad, men att den tillhör 1700-talets senare hälft, förmodligen något av dess senaste decennier, framgår av underskriften: »Sålunda befinnes wid Frövi hos Bergmästarn I: W: Dalman.»

Jacob Wilhelm Dalman var född 1738 på Hinsebergs gård i Näsby sn, under vilken Frövi bruk hörde, och blev, efter att ha varit auskultant i Bergskollegium och Geschworner vid Sala Silvergruva, bergmästare. Hinsebergs gård och därmed bruket ärvde han efter sin fader, f. d. Vice lagmannen i Wesmanland, Olof Johan Dalman, adlad Dalman, vilken avled år 1756. J. W. Dalman avled år 1813. Det är alltså först efter 1756, och sannolikt ett par årtionden senare, omkring 1780, som den nämnda redogörelsen är författad. Huruvida Dalman själv eller någon av hans medhjälpare vid bruket nedskrivit densamma, är nu omöjligt att avgöra. I varje fall är den tidigare nämnda underskriften av annan hand än det övriga, sannolikt Dalmans egen. Relationen, som talar för sig själv, lyder som följer:

¹ Knippjärn = järn av fina dimensioner, som ofta föres i handeln hopbundet i knippor.